

Bakonyi Péter

Zala megye szovjet megszállása, a háború polgári áldozatai

Hadműveletek Zala megye területén

Az 1944. év elejére a hitleri Németország katonai helyzete egyre kilátástalanabbá vált, a keleti fronton a Vörös Hadsereg súlyos veszteségek árán ugyan, de feltartóztatlanul folytatta előrenyomulását. A front közeledése egyre inkább felértékelte Magyarország stratégiai helyzetét, s mivel Hitler pontosan tudta, hogy Horthy Miklós kormányzó és szűkebb köre az angolszász hatalmakkal keres kapcsolatot, elrendelte az ország katonai megszállását. 1944. március 19-én hajnalban a német csapatok a Margaréta-terv alapján – komolyabb ellenállásba nem ütközve – bevonultak Magyarországra.¹ Ezzel új fejezet kezdődött az ország történetében. Sztójay Döme vezetésével új kormány alakult, amely a németek és a németbarát szélsőjobboldal elvárásainak megfelelően vezette az országot. A Gestapo és a magyar hatóságok százával tartóztatták le a megbízhatatlannak

Bolgár katonák bevonulása
Nagykanizsára 1945 tavaszán

¹ Lásd erre pl. Számvéber 2005, 159–160. p.

Szovjet őrnagy temetése Zalaegerszegen 1945 áprilisában

ítélt magyar politikusokat és egyszerű állampolgárokat,² a keleti frontra rövidesen újabb honvéd csapatokat küldtek, 1944 májusában pedig elindultak az első vonatszerelvények Auschwitz felé.³

A német megszállás után az ország – és ezzel együtt Zala megye – lakossága egyre közvetlenebbül szembesülhetett a háború jelentette pusztítással, ugyanis a Földközi-tengeri Szövetséges Hadászati Légierő (Mediterranean Allied Air Forces, MAAF) megkezdte Magyarország bombázását.⁴ A Dél-Itáliából felszálló amerikai bombázógépek elsősorban az ország nagy ipari létesítményeit, a vasúti pályaudvarokat és reptereket vették célba. Ennek megfelelően Zala megyében leginkább a MAORT olajipari létesítményei és a nagyobb települések vasútállomásai szerepeltek a potenciális célpontok listáján. De az ellenséges vadászgépek a nyílt pályán közlekedő vonatszerelvényeket is rendszeresen géppuskatűz alá vették. Ugyanakkor a német és a magyar légierő vadászrepülői sok esetben már Zala megye légtérében megtámadták a bombázóköteléseket, emiatt az eltévedt lövedékek, a megsérült repülő kényszerből kieresztett bombaterhe állandó veszélyt jelentett a lakosságra. A megye települései közül az első komolyabb bombatámadás Bázakerettyét érte, amikor 1944. július 30-án egy amerikai bombázókötélék megtámadta a MAORT gazolintelepét. A nagyobb települések közül Zalaegerszeget október 7-én érte az első légitámadás, Nagykanizsát október közepén két alkalommal is bombázták, Keszthely pedig november 19-én került a bombázógépek célkeresztjébe.⁵

Amire a tél beköszöntött, már az is nyilvánvalóvá vált, hogy néhány hónapon belül a szárazföldi harcok is el fogják érni a megye területét. Ennek előzménye, hogy 1944 szeptemberében Románia átállása után a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport összeomlott, a frontvonal elérte

2 A vezető politikusok közül letartóztatták például Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, miközben mások, mint például Kállay Miklós miniszterelnök vagy Bethlen István egykori kormányfő bujkálni kényszerültek. Letartóztattak számos magas rangú katonatisztet is, például az Államvédelmi Központ vezetőjét Ujszászy István vezérőrnagyot. Sipos et al 1997, 19. és 225. p.

3 Romsics 2005, 262–263. p.

4 Pataky-Rozsos-Sárhidai 1992, I. kötet, 99–105. p.

5 A megyét ért angolász légitámadásokra lásd például Cseh 2009 és Veress D. 1981.

Bajtársai tisztelegnek egy szovjet őrnagy temetésén Zalaegerszegen, 1945 áprilisában

Magyarország határait és elkeseredett harcok kezdődtek Észak-Erdély birtoklásáért. Az ország keleti határvidékén nem sikerült megállítani a szovjet előrenyomulást, október 6-án pedig Arad térségéből kiindulva a Tiszántúlon bontakozott ki egy nagyszabású támadó hadművelet, mellyel kezdetét vette a hónap végéig elhúzódó debreceni (vagy alföldi) páncéloscsata. Horthy Miklós kormányzó október 15-i kiugrási kísérlete kudarcba fulladt, az ország irányítását pedig német támogatással a Szálasi Ferenc vezette Nyilaskeresztes Párt ragadta magához.⁶ A hatalomra került nyilasok a végsőkig tartó harcra kívántak berendezkedni, ennek jegyében próbálták mozgósítani az ország még meglévő anyagi és emberi erőforrásait. A nyilasok fanatizmusát jól jellemzi Zala megye nyilas főispánjának, Csomay Miklósnak az 1944. november 30-i vármegei értekezleten tett kijelentése. A sajtó tudósítása szerint a főispán az összegyűlt járási főszolgabírók, polgármesterek és a különféle hivatalok vezetői előtt „teljes felelősségének tudatában bejelentette, hogy a Német Birodalom [...] ezt a háborút 1945. április 1-ig

győzelmesen befejezi”.⁷ A valóság azonban egészen más képet mutatott. A Vörös Hadsereg ekkor már a Dunántúlon harcolt, Budapest körül pedig lassanként bezárult az ostromgyűrű. A szovjet 57. hadsereg és a szovjet 4. gárdahadsereg csapatai december első hetében megszállták a Balaton déli partját, a magyar és német katonaság a tó északi partján, illetve a Balatonmáriafürdő–Nagybajom–Barcs vonalon rendezkedett be védelemre.⁸ Vagyis 1944 végére a front megközelítette, sőt a Balatonnál el is érte Zala megye határait.

1944-1945 telén a szovjet és német hadvezetés a Budapest és Székesfehérvár körüli harcokra koncentrált az erőket, így Zala megye közvetlen közelében csak kisebb összetűzésekre került sor. Miután Budapest 108 napos ostrom után, 1945. február 13-án a szovjetek kezére került, a német hadvezetés még egy utolsó nagy offenzívával próbálkozott a Dunántúlon. A március 6-án megindult „Tavaszi ébredés” elnevezésű hadművelet során a Balaton és a Velencei-tó között, valamint a Balatontól délre, Nagybajom térségében indítottak támadásokat. A komoly erőösszpontosítás ellenére

6 Lásd erre részletesen Ungváry 2004, 325–337. p. és 343–349. p.

7 Zalai Összetartás 1944.12.01. 20. szám 1-2. p.

8 Veress D. 1986, 565–567. p.

a németek nem tudtak áttörést kicsikarni, az offenzíva kudarcba fulladt.⁹ A sikertelen akció után pár nappal, 1945. március 16-án a 2. és a 3. Ukrán Front megindította bécsi támadó hadműveletét, melynek első szakaszában a szovjet hadvezetés a Dunántúl elfoglalására összpontosította erejét.

Zala megye előterében, a Balaton és a Dráva között a 2. német páncéloshadserg, a Balaton északi partján pedig a 6. német hadsereg csapati állomásoztak. A még harc képes magyar alakulatok is német főparancsnokság alatt működtek. Velük szemben álltak a 3. Ukrán Front egységei, amelyeknek a tervek szerint két irányból kellett támadniuk Zala megyét. A 27. hadsereg (megtámogatva a 26. hadsereg bizonyos egységeivel) feladata volt előrenyomulni a Balaton északi partján, majd pedig délnek fordulva el kellett vágnia a 2. német páncéloshadsereg visszavonulási útját. Ezzel egyidejűleg kellett támadásba lendülniük a Balatontól délre, a Marcali-Nagybajom-Nagyatád vonalon elhelyezkedő 57. szovjet és 1. bolgár hadseregeknek. A szovjet hadvezetés terve az volt, hogy a német csapatokat Zala megye területén bekerítik és vagy megadásra kényszerítik, vagy felmorzsolják.

A Balaton-felvidéken a szovjet csapatok március 24-én Felsőörs térségében törtek be Zala megye területére, másnap pedig már Nyirád, Szóc és Taliándörögd körzetében is harcok folytak. A harcolva hátráló német csapatok több helyen is heves ellenállást fejtettek ki, miközben a szovjet légierő repülőgépei folyamatosan támadtak a visszavonuló katonai konvojokat. Eközben nagyon sok Balaton-felvidéki települést ért légítámadás, ezek közül talán a Tapolca elleni március 25-i bombázás követelte a legtöbb halálos áldozatot. Az állami és polgári halotti anyakönyvekbe kb. 40-45 halottat jegyeztek fel, de egyes adatok szerint a civil áldozatok száma megközelítette a kétszázat.¹⁰ Ugyanezen a napon a szovjetek birtokba vették Balatonfüredet, majd a következő napokban elfoglalták Sümeget és Tapolcát. A németek március 29-én pedig már Keszthelyt és Zalaegerszeg városát is kénytelenek voltak kiüríteni. Ekkor lendült támadásba a Balatontól délre az 57. szovjet és az 1. bolgár hadsereg. A német hadvezetés felismerte a bekerítés veszélyét, többször kísérletet tettek

az északi irányból közelítő szovjetek feltartóztatására, miközben az arcvonalat tartva Nagykanizsa térségébe vonták vissza csapataikat. A várost azonban már április 1-jén kénytelenek voltak feladni. A következő napokban a Nagykanizsa és Letenye közötti útszakaszon hátráló németek komoly veszteségeket szenvedtek az ellenséges légítámadások és tüzéségi tűz miatt. Végül a letenyei Mura-hídon keresztül a Muraközbe vonultak vissza, ahol aztán még két napon át tartották magukat.¹¹

Szovjet megszállás Zala megyében

A megszálló katonaság hamar berendezkedett a megye területén, megalakultak a különböző szintű (megyei, járási, városi) katonai parancsnokságok, melyek aztán sorra adták ki a rendelkezéseket a magyar közigazgatási szervek számára. Megkövetelték, hogy a bíróságok, hivatalok, iskolák újból kezdjék meg működésüket, a lakosság pedig lásson hozzá a romok eltakarításához. A munkálatok minél gyorsabb elvégzése érdekében a lakosságot robotmunkára vezényeltették.¹² Éjszakai kijárási tilalmat vezettek be, előírták a fegyverek és lőszer beszolgáltatását, a bujkáló német katonák feljelentését. A szőlőhegyekbe menekült falusiakat felszólították, hogy térjenek haza otthonaikba, a rendeletek megszegőit ellen pedig hadbírósi eljárást helyeztek kilátásba.¹³

A szovjet parancsnokságok rendelkezései nyomán lassanként újraszerveződött a közigazgatás és megalakultak a Nemzeti Bizottságok, ugyanakkor a fontosabb pozíciók elosztásáról a Budapesten tartott pártközi értekezleten született döntés. Így például Nagykanizsának szociáldemokrata polgármestere lett a fogász végzettségű Windisch Dénes személyében, Zalaegerszegen pedig a Nemzeti Parasztpárt soraiba tartozó Baráth Ferenc vette kézbe a város vezetését. A főispáni hivatalt először Briglevics Károly ügyvéd foglalta el, aki a Károlyi-kormány

11 A Zala megye területén lezajlott hadi eseményekre lásd például Veress D. 2003, 1085–1144. p.; Ungváry 2004, 448–472. p. vonatkozó részeit.

12 MNL ZML IV.401.a. 58/1945.

13 MNL ZML IV.401.a. 6/1945.; IV.421.b. 7/1945.; V.1792.b. 416/1945.; V.1807.a. 840/1945.

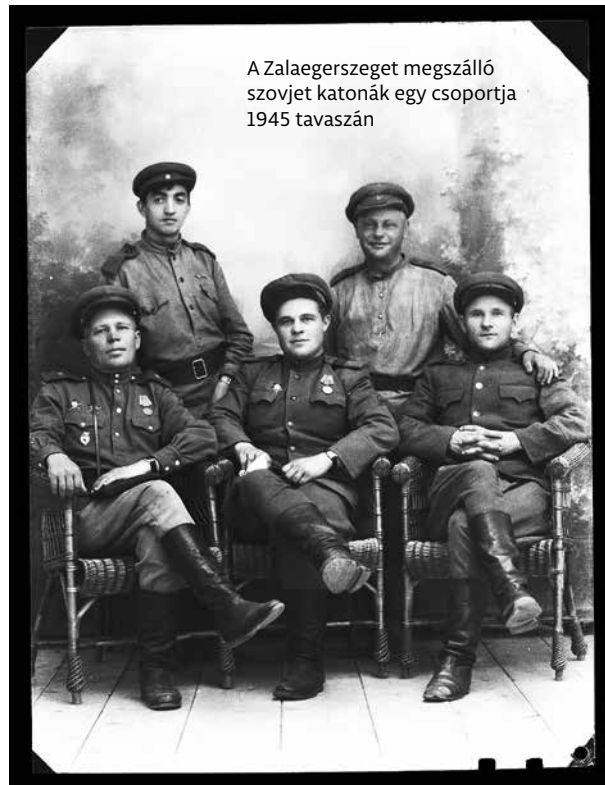
9 Ungváry 2004, 448–458.p.

10 Veress D. 2003, 1102. p.

idejében egyszer már betöltötte ezt a pozíciót. Azonban április közepén megérkezett Budapestről a kormány által kinevezett parasztpárti B. Molnár József tanár, aki 1946 májusáig viselte a főispáni tisztséget. A járási főszolgabírók és körjegyzők többsége nem menekült el az országból, a harcok elülte után a szovjet utasításoknak megfelelően újraindították hivatalaik működését.

A háború utáni hónapokban a megye vezetőire, a hivatalnokokra és a falvak, városok előljáróira óriási munka hárult, mellyel sokszor csak nagy nehézségek és súlyos konfliktusok árán tudtak megbirkózni. A szovjet parancsnokságok folyamatosan utasításokkal és feladatokkal bombázták őket, melyek teljesítésére rendszerint meglehetősen rövid határidőt szabtak. A megszállók a lehető legalaposabban meg akarták ismerni a megye demográfiai, gazdasági, kulturális viszonyait, ennek megfelelően különféle statisztikák, kimutatások összeállítását követelték meg.¹⁴ Ezen felül minden településről részletes térképet kellett készíteni, a valóságnak megfelelően feltüntetve a lakóházak számát, elhelyezkedését.¹⁵ Mindezzel együtt megjelentek az első utasítások a megszálló katonaság élelemmel és takarmánnyal való ellátásáról is, így például az április 8-án kiadott parancs szerint a Lenti, Letenyei, Novai és Zalaegerszegi járásnak öt napon belül elő kellett teremteni 30 vagon búzát, összesen 100 vagonra való árpát, kukoricát és zabot, 40 vagon burgonyát, 200 vagon szénát és szalmát, továbbá 20 vagonra elegendő sertést és szarvasmarhát, végül pedig 20 ezer liter bort.¹⁶

A fentihez hasonló rendelkezések teljesítése már csak azért is nagy nehézségekbe ütközött, mert a megyét előzől szovjet katonaság lényegében szabadrablást rendezett az elfoglalt településeken. A járási főszolgabírók heti jelentései arról tanúskodnak, hogy a katonák minden mozdítható értéktárgyat, ruhanevét, élelmiszert összeszedtek, rengeteg állatot elhajtottak és feltörték a közraktárakat. De sok helyen még a lakások berendezését is szétverték.¹⁷ A határ menti járásokban tovább rontották a helyzetet a horvát oldalról, vagyis a Muraközéből betörő partizánalakulatok portyázásai. A magyar hatóságok hiába kérték a szovjet vagy bolgár katonaság segítségét, ha azok fel is tartóztatták a partizánokat, végül mindig hagyták őket távozni a zabrált holmival.¹⁸ Az állandósuló fosztoga-

A Zalaegerszeget megszálló szovjet katonák egy csoportja 1945 tavaszán

tások miatt a megszálló katonaság számára teljesítendő beszolgáltatások lényegében kétszeresen sújtották a lakosságot. Hiszen egyrészt az orosz parancsnokságok által kivetett élelmiszermennyiséget is be kellett szolgáltatni, másrészt a falvakban garázdálkodó fegyveres katonák követeléseit sem lehetett megtagadni.

Az élet- és vagyónbiztonság megrendülése a lakosság egy részét is arra csábította, hogy az őrizetlenül maradt boltokból, raktárakból vagy a tehetősebb polgárok lakásaiból kisebb-nagyobb értékeket eltulajdonítson, amelyeknek aztán jó hasznát vette az egyre nagyobb teret hódító cserekereskedelemben. Ugyanis a közellátás szinte teljesen összeomlott, a liszt, a zsír, a cukor és a só vagy éppen a petroléum hónapokig hiánycikknek számított, vagy csak a feketekereskedelem révén, sokszoros áron lehetett beszerezni. A megyei és járási hatóságok időről-időre felszólították a lakosságot a lopott holmik beszolgáltatására, de mivel hosszú időn át nem létezett cselekvőképes rendfenntartó erő, ennek nem sok foganatja volt.¹⁹

A megszálló katonaság garázdálkodásai változó intenzitással ugyan, de egész éven át folytatódtak. A települések éjjeli őrseg, önkéntes rendőrség felállításával próbálták úrrá lenni a helyzeten, de sem ők, sem

14 Lásd erre például: MNL ZML IV.401.a. 1/1945.

15 MNL ZML V.1761.a. 31/1945.

16 MNL ZML IV.401.a. 8/1945.

17 MNL ZML IV.401.a. 25/1945.

18 MNL ZML IV.461.b. 170/1945. és 304/1945.

19 MNL ZML IV.424.a. 236/1945.; V.1782.a. 125/1945.; IV.401.a. 25/1945.

a lassan szerveződő hivatásos rendőrség nem volt képes gátat vetni a bűncselekményeknek. Ráadásul az új karhatalom szervezését igencsak megnehezítette a csendőrség feloszlata, illetve az, hogy az egykori csendőrököt a rendőrség kötelékéből el kellett bocsátani.²⁰ A szovjet parancsnokságok ugyan mindig segítséget ígértek a fosztogató katonák ellen, de amire a katonai rendfenntartók kivonultak a tett helyszínére, az elkövetők általában már rég elmenekültek. Ugyanakkor azt is világossá tették, hogy szovjet katonával szemben a fegyver használata a magyar rendőrök számára még jogos önvédelmi helyzetben is tilos.²¹ Jól jellemezte ezt a helyzetet a Nagykanizsai járás főjegyzőjének június végén kelt jelentése, mely szerint „a lakosság tudatában van annak, hogy fegyvertelen és karhatalmi erő nélkül védtelen, és hogy ki van szolgáltatva minden önkényeskedésnek és ezért némán megadja magát szomorú sorsának”.²²

De nemcsak a közbiztonság és a közellátás terén uralkodtak kétségbeesítő állapotok, hanem az általános közegészségügyi helyzet is lesújtó képet mutatott. A működőképes kórházak megteltek háborús sebesültekkel, miközben az orvos- és gyógyszerhiány a vidéki településeken is egyre aggasztóbb méreteket öltött. Mindezt tetézte, hogy az átvonuló szovjet katonaság nyomában ugrásszerűen megnőtt a nemi betegek száma. A nagyobb településeken a menekültek és az újonnan érkező megszállók elhelyezése miatt egyre nagyobb zsúfoltság alakult ki, amely kedvező közeget jelentett a rühösség, a tetvesedés és a különféle fertőző betegségek terjedésének. A háborús megpróbáltatások, a közellátás összeomlása miatt amúgy is legyengült lakosság körében akár drámai következményei is lehettek volna egy komolyabb járványnak, azonban a megyei vezetők és az orvosok erőfeszítéseinek, valamint a szovjet katonai parancsnokság együttműködő magatartásának köszönhetően sikerült gátat vetni a betegségek terjedésének. Az egyik legkomolyabb helyzet a zalaegerszegi kórházban alakult ki, ahol már április folyamán hastífusz járvány kezdődött. Ezzel egyidejűleg a Sümegi járáshoz tartozó 1600 lelkes Nyirád községben is megjelent a betegség. Zalaegerszeg polgármestere a Népjóléti Minisztériumtól kért segítséget, amely a Nemzetköz Vöröskereszt révén tudott biztosítani jelentősebb mennyiségű oltóanyagot. A vakcinát pedig az orosz parancsnokság által rendelkezésre bocsátott repülőgép szállította a városba.²³ A nyári

20 MNL ZML IV.401.a. 25/1945.

21 Uo.

22 MNL ZML IV.401.a. 25/1945. és 275/1945.

23 MNL ZML IV.401.a. 25/1945. és 48/1945.

hónapokban szórványosan a falvakból is jelentettek fertőző betegségeket, mint például a diftéria, a vérhas, a hastífusz, de végül ezek terjedését is sikerült megfékezni.²⁴ A lakosság egészségügyi ellátásában a körorvosok áldozatos munkája mellett komoly szerepet játszottak a védőnők, valamint a Nemzeti Segély²⁵ szervezetének tagjai.

A harcok és a megszállás polgári áldozatai

A megye területén lezajlott hadműveletek és a szovjet megszállás áldozatainak számát a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem lehet pontosan meghatározni. Azonban a Zala Megyei Levéltárban őrzött állami halotti anyakönyvek másodpéldányai segítségével képet alkothatunk a megye lakosságát ért veszteség nagyságáról. Az anyakönyvek jelentőségét az adja, hogy az anyakönyvvezetők minden esetben feltüntették (vagy igyekeztek behatárolni) az elhalálozás időpontját, helyét, valamint viszonylag részletesen leírták annak okát. Ezen információk alapján aztán már többnyire beazonosíthatók a megye területén elhalálozott háborús áldozatok. Ebbe a kategóriába nemcsak a hadműveletek vagy a megszállás időszakában erőszakos halált halt személyek kerültek be, hanem a háborús balesetek (jellemzően robbanások) áldozatai is. Itt kell megjegyeznünk, hogy az áldozatok összegyűjtése a korabeli Zala vármegye közigazgatási határait figyelembe véve zajlott (tehát beleértve a Balaton-felvidéki járásokat is), kivéve a Muraközt és a Muravidéket. Utóbbiak esetében ugyanis nem álltak rendelkezésre a halotti anyakönyvek.

Kérdésként merül fel persze az, hogy az áldozatok ténylegesen mekkora hányadát anyakönyvezték. Számításba kell vennünk például azt, hogy nincsen elegendő információnk a megye területén végrehajtott kivégzésekről, nem tudjuk megállapítani, hogy a szőlőhegyekben és erdőkben bujkáló menekültek

24 MNL ZML IV.401.a. 25/1945.

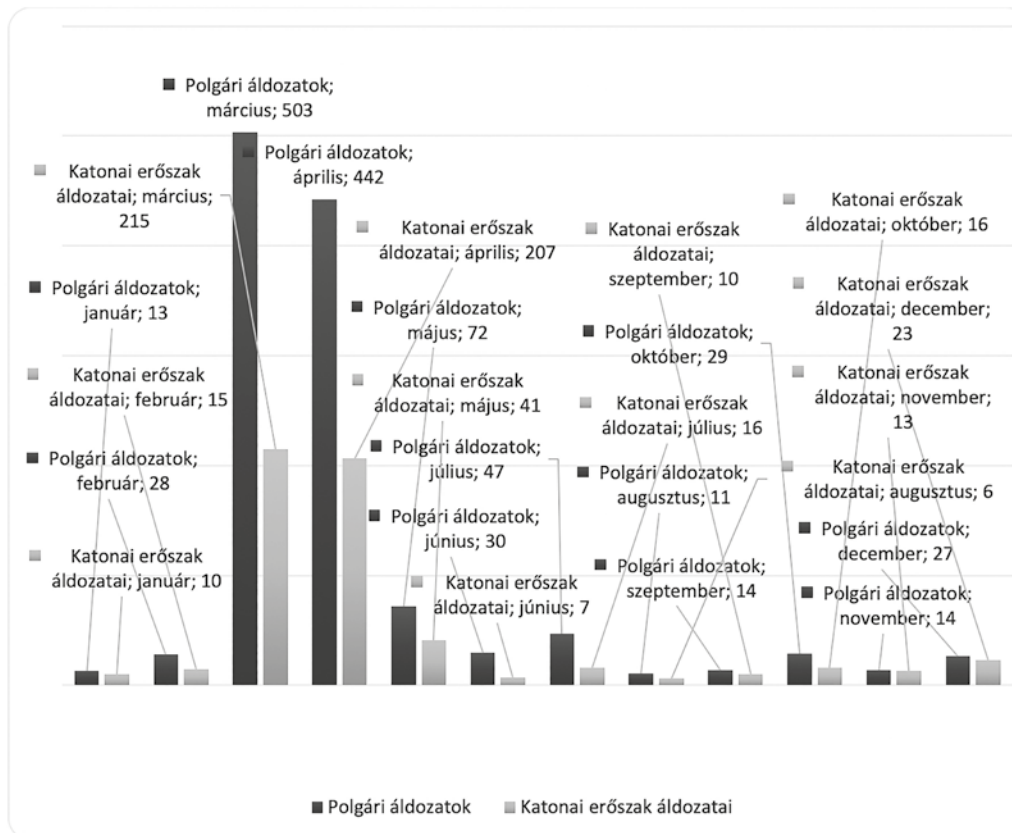
25 Mivel a háború végére a Magyar Vöröskereszt működése megbénult, ezért az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 januárjában egy új segélyszervezetet alapított Nemzeti Segély néven. Feladata volt többek között a népkonyhák és gyermekotthonok működtetése, de a tuberkulózis (tbc) elleni küzdelemben is komoly szerepet játszott. A Nemzeti Segély zalaegerszegi tagszervezete 1945. május 16-án, a nagykanizsai szervezet pedig május 23-án alakult meg. 1948 májusában beolvadt az újjászervezett Magyar Vöröskeresztbe. Kovács 2018, 16-17. p., 26. p.

közül hányan haltak meg a harcok során. Másrészt viszont Zalában nem került sor hosszan elhúzódó harcokra, a közigazgatási és római katolikus egyházmegyei iratok között fennmaradt kárjelentések adatai pedig többé-kevésbé összhangban vannak az anyakönyvekből kiolvasható számokkal. Az 1945. január 1. és az 1950. január 1. között keletkezett állami anyakönyvi bejegyzések alapján úgy tűnik, hogy az 1945. év folyamán a háborús események és a megszállás következtében megközelítőleg 1230 polgári személy vesztette életét. A bejegyzések havi megoszlását egy diagram segítségével még szemléletesebben mutathatjuk be (1. ábra).

A diagramról leolvasható az adott hónapban bejegyzett polgári áldozatok száma, továbbá külön oszlop szemlélteti azokat a haláleseteket, amelyek egyértelműen szándékos katonai erőszak (tehát szándékos gyilkosság) miatt következtek be. Ebbe a kategóriába az agyonlövés, leszúrás, agyonverés stb., valamint a kivégzés miatt életüket vesztett civilek kerültek be. Mivel az anyakönyvvezetők sokszor meglehetősen homályosan fogalmaztak, ezért nem könnyű ezt a kört behatárolni. Amennyiben minden olyan esetet kizárunk, ahol bármilyen balesetre vagy véletlen, nem célzatos cselekményre utaló kifejezés szerepel, akkor az egész év során megközelítőleg 579 fő (47%) esett áldozatul szándékos katonai erőszaknak.

1. ábra: A háborús és a megszállás áldozataira vonatkozó 1945. évi anyakönyvi bejegyzések számának alakulása havi bontásban²⁶

Első pillantásra szembeötlő, hogy a civil áldozatok 77%-át, vagyis 945 főt március és április fo-

lyamán regisztrálták az anyakönyvvezetők, ebben a két hónapban a támadó szándékkal fellépő katonák kb. 422 fő életét oltották ki. Ha kifejezetten a hadműveletek áldozatait próbáljuk beazonosítani, akkor például kiindulhatunk abból, hogy a frontvonal március 24-én érte el a megye területét és a harcok lényegében április 4-re befejeződtek. A tizenkét nap leforgása alatt

26 Saját szerkesztés az állami halotti anyakönyvek adatai alapján.

720 olyan bejegyzés született, amely összefüggésbe hozható a háborús eseményekkel. Ebből 357 esetben valószínűsíthető, hogy a halálesetet szándékos erőszak okozta. Ezen a ponton azonban az anyakönyvek egy komoly hiányosságába ütközünk bele. Ugyanis a bejegyzések több esetben bizonyos „fáziskésést” mutatnak, vagyis a halál időpontja és a halált okozó sérülés bekövetkezése között több nap, de akár több hét is eltelhetett.²⁷ Abban biztosak lehetünk, hogy az április folyamán bejegyzett áldozatok között szép számmal vannak olyanok, akik a harcok alatt szerzett sérüléseikbe haltak bele. De a jelenleg rendelkezésre álló források alapján lehetetlen pontosan meghatározni a hadműveletek következtében meghalt civilek számát. Ha csak egy közelítő becslést kívánunk végezni, akkor például tághatjuk a vizsgált időszak határait. Amennyiben április közepén húzunk egy határvonalat, akkor az áldozatok száma 853 főre módosul, közülük pedig 405 fő kapcsán merül fel, hogy szándékos gyilkosság oltotta ki az életüket. Az eddig elmondottakat az alábbi táblázat foglalja össze.

3. táblázat: A hadműveletek és a megszállás első hetének polgári áldozatai²⁸

Vizsgált időszak	Háborús áldozatok összesen	Szándékos katonai erőszak áldozatai
1945. március – április	945	422
1945. március 24. – április 4.	720	357
1945. március 24. – április 15.	853	405

Az anyakönyvek fenti adatai alapján úgy tűnik, hogy az 1945 tavaszán Zala megyében lezajlott hadműveletek polgári áldozatainak száma 750-850 fő lehetett. Közülük kb. 350-400 fő a szándékos katonai erőszak áldozata lett, nagyjából ugyanennyien pedig vagy a háborús balesetek, vagy a különféle harci cselekmények miatt, de nem kifejezetten a civilek ellen irányuló támadások során veszítették életüket.

A diagramról az is leolvasható, hogy 1945. május eleje és december vége között 244 polgári személy halála hozható összefüggésbe a megszállással vagy a háború utóhatásaival (például az elhagyott robbanószerek okozta balesetekkel), s úgy tűnik, hogy közülük 132 fő esett áldozatul a katonák erőszakoskodásainak. Ha április 16-tól vizsgáljuk az anyakönyvi bejegyzéseket, akkor az áldozatok száma 322, illetve 161 főre növekedik. Az is megfigyelhető, hogy a nyár közepén, valamint az év utolsó hónapjaiban megugrott az áldozatok száma. Ennek hátterében a szovjet csapatok átvonulása, illetve a téli szállásra Zala megyébe vezényelt alakulatok megjelenése állt. Ugyanakkor a fennmaradt dokumentumokból az is kiolvasható, hogy bár a megszállás hónapjaiban a fosztogatásokból és rablásokból sokszor komplett katonai alakulatok is kivették a részüket, a gyilkosságok zömét egyedül csellengő katonák vagy néhány főből álló csoportok követték el.

A nők elleni erőszak a megszállt Zala megyében

Az 1945. év halálos áldozatainak 74%-a, vagyis 914 fő a férfiak, illetve a fiúgyermek soraiból került ki. Rajtuk kívül 316 nő és lánygyermek veszítette életét az év folyamán. Amennyire az anyakönyvi bejegyzésekből megállapítható közülük kb. 133-an estek áldozatul szándékos katonai erőszaknak, gyilkosságnak. Döntő többségüket, mintegy 106 főt a március közepe és április vége közötti időszakban jegyezték be az anyakönyvekbe. A gyilkosságok mellett a nők ellen elkövetett nemi erőszak is súlyos traumákat okozott a lakosság körében. A levéltárban őrzött iratok között nem található olyan dokumentum, amely segítségével megyei szinten összesíteni lehetne

27 Ez történt például 1945. március végén Bazsi községben, ahol egy orosz katona fejbe lőtte a 22 éves Farkas Máriát, aki ezt követően közel egy hétig szenvedett, mire április 2-án bekövetkezett a halála. MNL ZML IV.433. 6208. és 6035.

28 Saját szerkesztés az állami halotti anyakönyvek adatai alapján.

az áldozatok számát. A fennmaradt közigazgatási iratok pedig nagyon óvatosan fogalmaznak a kérdés kapcsán, inkább csak utalgatnak arra, hogy az ilyen esetek – legalábbis a megszállás első heteiben – tömegesen fordultak elő. Valamivel több adatot találhatunk a plébániák kárjelentéseiben, ugyanakkor pontos számadatokat ezek az iratok is csak elvétve közölnek. Bár a források nagyon hiányosak és szűkszavúak, néhány járási és plébániai jelentést érdemes áttekintenünk.

A Balaton-felvidék jelentősebbnek számító települései közül a Sümeg nagyközségben lejárásodott eseményekről rendelkezünk részletesebb információkkal. A plébános 1945. május 2-án kelt jelentése szerint a szovjet megszállás éjszakáján a katonaság lényegében az egész települést kifosztotta, majd így folytatta beszámolóját: „A nők (gyermeklányok és öregek is) lettek ennek a gyászos éjszakának legszerencsétlenebb áldozatai, [...] mert legnagyobb részük a meggyalázáson kívül még fertőzést is szenvedett.”²⁹ Ezekről az eseményekről a járási főszolgabíró nem tett említést a jelentéseiben, ellenben az alispáni hivatal iratai közül előkerült egy 1945. május 22-ére keltezett kimutatás a Sümegi járásban regisztrált nemi betegekről. A lista 107 nevet tartalmaz, közöttük csak 3 férfi neve bukkant fel, a többiek nők. Többségében a húszas és harmincas éveikben járó férjezett asszonyok, de a legfiatalabbak mindössze 13-14 évesek voltak.³⁰ Ugyanakkor nem minden település lakosságának kellett átélnie ilyen szörnyűségeket, például Gógánfa plébánosa azt jelenthette püspökének, hogy: „A plébánia lakossága aránylag nagyobb veszedelem nélkül élte át a súlyos napokat; lakosságnak (nőknek) egy-két esetet leszámítva bántódása nem volt.”³¹

Úgy tűnik, hogy Keszthelyen a plébániákon menedéket kereső női lakossága is viszonylag szerencsésnek mondhatta magát, legalábbis a plébános szavai erre utalnak: „A város ostroma alatt és a megszállás első heteiben a Ranolder intézet és a kármelita rendház több száz családnak biztos menedéket adott. Ugyanúgy, de kevesebb családnak a prémontrei rendház és a plébánialak is. Az apácák és a kármelita atyák bátorságukkal, lélekjelenlétükkel és leleményességükkel a többször jelentkező erkölcsi veszélyt mindannyiszor sikeresen elhárították.”³² Ellenben a járás néhány más településén, mint például Nemesbük, Vállus, Várvölgy vagy Zalaszántó községekben a női lakosság jobban ki volt téve a szovjet katonák erőszakoskodásainak.³³ A járási főszolgabíró viszont csak szűkszavúan érintette a kérdést: „Nőkkel történt erőszakoskodások az első időben napirenden voltak, most már ez is, valamint a lakosság fosztogatása is csak szórványosan fordul elő.”³⁴

A zalaegerszegi polgármester a főispán számára készített heti jelentéseiben nem tett említést sem az esetleges erőszakról, sem pedig nagyobb számú nemi betegről.³⁵ A zalaegerszegi esperesi kerület vezetője sem részletezte az ilyen jellegű eseményeket, mindössze annyit jegyzett meg, hogy „súlyosabb esetek” Alsóbagod, Böde és Zalalövő

Czémán Antal családjának síremléke a csásfordi szőlőhegyen

29 Varga 2015, 209. p.

30 MNL ZML IV.401.a. 143/1945.

31 Varga 2015, 98. p.

32 Uo. 127. p.

33 Uo. 170., 235. és 275. p.

34 MNL ZML IV.401.a. 25/1945.

35 Uo.

mellett Zalaegerszegen történtek.³⁶ A járási főszolgabíró 1945. április 28-án kelt heti jelentése az alakulataiktól elszakadt katonák számlájára írta a nők ellen sorozatosan elkövetett erőszakoskodásokat.³⁷ A söjtöri plébános jelentése pedig arra is rávilágít, hogy az ilyen esetek felderítése, számbavétele már akkoriban sem volt egyszerű feladat. Ő ugyanis a következőket írta püspökének: „Atrocitások különbözőek: a plébános szerint 10, az orvos szerint 65, a nép szerint 87 eset történt.”³⁸

A Novai járás főszolgabírója már április végén jelezte az alispáni hivatalnak, hogy a nagyszámú nemi beteg mellett nagyon sok asszony és leány teherbe is esett a szovjet katonák erőszakoskodásai következtében. Sürgette a felettes hatóságot, hogy valami módon segítsenek a szerencsétlenül járt nőkn. Ennek kapcsán megjegyezte: „Nem valószínű, hogy ezt a munkát – ágyak hiánya miatt – csak a kórházak és gyógyintézetek hosszadalmas jegyzőkönyvezések után megfelelő időben el tudnák végezni. Gyors, csak igen kevés adminisztrációval járó intézkedésre van szükség.”³⁹ A járás plébániái közül például a novai és a pákai a lelkészek tettek említést nagyobb számú nemi erőszakról, ezek alapján mind a két településen 20-25 eset történhetett.⁴⁰

A letenyei főszolgabíró szintén április végén jelentette, hogy a megszálló katonaság által elkövetett erőszakoskodások miatt a nemi betegek számának gyors növekedése várható.⁴¹ A járás plébánosai közül a letenyei lelkész 130-140 esetről tett említést, Tornyiszentmiklós községben pedig 60-80 nő eshetett áldozatul a megszállók garázdálkodásainak.⁴² A becsehegyi plébános számadatokat nem közölt, mindössze a következőket írta: „Nagyon sok leányt és asszonyt megbecstelenítettek. Sokan titkolják ezt és nem merik magukat orvossal megvizsgáltatni.”⁴³ A bánokszentgyörgyi plébános szerint a községben 38 nő kereste fel az orvost fertőzéstől tartva,⁴⁴ ellenben a szomszédos

Borsfán és a közeli Bázakerettyén a lelkész csak 1-2 erőszakos esetről tett említést.⁴⁵

A Lenti járás főjegyzője június elején kérte a főispán segítségét ahhoz, hogy a szovjet katonák által teherbe ejtett lányokon és asszonyokon a lehető leggyorsabban, a lehető legteljesebb titoktartás mellett végezzék el a terhesség megszakítását. Az irat hátoldalán szereplő megjegyzés szerint a főispán szóban tájékoztatta a főjegyzőt, annak nincs írásos nyoma, hogy végül miként rendezték a helyzetet.⁴⁶ A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a járás települései közül Lenti község lakói szenvedték meg leginkább a szovjet megszállást. Legalábbis a plébános jelentéséből meglehetősen sötét kép bontakozik ki: „A nők 75%-át megbecstelenítették, köztük 10-12 évesek és 70 éven felüliek. Köztük voltam, szemimmel láttam! Sok esetben történt fogamzás s ezeket mind kórházba utalták. A betegnek se szeri se száma.”⁴⁷

Nagykanizsa város polgármestere a heti jelentéseiben csak a város kórházában ápolt néhány tucat nemi betegről tett említést, de ezek többsége szovjet katona volt.⁴⁸ A járási főszolgabíró viszont egy szóval sem említette, hogy akár a nemi betegségek, akár a nők elleni erőszak problémaként jelentkezne a felügyelet alá tartozó körjegyzőségekben. Az egyházi iratok azonban nem hagynak kétséget afelől, hogy a járás néhány községében a női lakosságot nem sikerült megoltalmazni a katonáktól. Például Szepetnek kapcsán a következő sorokat olvashatjuk: „Nőkkel súlyos atrocitások voltak. Többet elhurcoltak, még 70 éveseket is. Kb. 40-50 esetről van biztos tudomása [a plébánosnak].”⁴⁹ De a nagykanizsai járásban is voltak szerencsésebb települések, amelyek lakossága e téren nagyobb megrázkódtatások nélkül vészelte át a megszállás első heteit. Például Eszteregnye plébánosa azt jelenthette, hogy: „A nők hősiesen védekeztek, alig egy esetről tudnak.”⁵⁰

Összességében véve annyit megállapíthatunk, hogy a nők ellen elkövetett erőszakos cselekmények a szakirodalom által már feltárt min-

36 Rétfalvi–Tangl 2017, 353. p.

37 MNL ZML IV.401.a. 25/1945.

38 Uo. 444. p.

39 MNL ZML IV.418.b. 68/1945.

40 Rétfalvi–Tangl 2017, 443. és 447. p.

41 MNL ZML IV.401.a. 25/1945.

42 Rétfalvi–Tangl 2017, 451. és 457. p.

43 Uo. 430. p.

44 Uo. 449. p.

45 Uo. 449. és 454. p.

46 MNL ZML IV.401.a. 271/1945.

47 Rétfalvi–Tangl 2017, 391. p.

48 MNL ZML IV.401.a. 25/1945.

49 Rétfalvi–Tangl 2017, 456. p.

50 Uo. 455. p.

tázatok szerint történtek.⁵¹ Vagyis azok a települések szenvedtek a legtöbbet, amelyek közelében a szovjet csapatok komolyabb ellenállásba ütköztek. Ez lehet a magyarázata például a Letenyén és annak környékén elkövetett nagyszámú erőszaknak is. Ahogy azt már fentebb említettem, a háború utolsó napjaiban a hátráló német csapatok Letenyénél keltek át a Mura folyón, ennek megfelelően ebben a térségben erős utóvédharcokra került sor. Hasonló volt a helyzet Nova, Lenti vagy Sümeg esetében is.⁵² A harc nélkül megszállt települések esetében sokat számított, hogy a tisztek mennyire voltak képesek kordában tartani a katonaságot, az előljárók vagy adott esetben a plébános szót tudott-e érteni a katonákkal. Több faluban a jól kiválasztott búvóhelyek mentették meg a nőket az erőszaktól.⁵³

Rövidítések jegyzéke

Irodalom

Cseh 2009 = Cseh Valentin: Szövetséges légitámadások a MAORT üzemek ellen 1944-ben. In Cseh Valentin (szerk.): „70 éve alakult a MAORT” – tanulmányok egy bányavállalat történetéből. Zalaegerszeg, Magyar Olajipari Múzeum Közleményei 37, 2009. 154-170. p.

Kovács 2018 = Kovács Tibor: Hittel és alázattal. Vöröskeresztes élet Zala megyében 1945–2016. Zalaegerszeg, Magyar Vöröskereszt Zala Megyei Szervezete, 2018.

Pataky–Rozsos–Sárhidai 1992 = Pataky Iván–Rozsos László–Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország felett. I-II. kötet. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1992.

Pető 1999 = Pető Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös nemi erőszak esetek emlékezete. In Történelmi Szemle 1999. 1-2. szám 85-107. p.

Rétfalvi–Tangl 2017 = Rétfalvi Balázs–Tangl Balázs (szerk.): „Az Úr irgalma, hogy nem veszünk el.” A Szombathelyi Egyházmegye második világháborús kárjelentései 1944–1948. Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, 2017.

Romsics 2005 = Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

Sipos et al 1997 = Sipos Péter (szerk.): Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. Magyar Hadtudományi Társaság–Petit Real, Budapest, 1997.

Számvéber 2005 = Számvéber Norbert: A német megszállás – percről percre. In Hausner Gábor (szerk.) A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 8. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2005. 159–178. p.

Ungváry 2004 = Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

Varga 2015 = Varga Tibor László (szerk.): Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. Veszprém, Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár, 2015.

Veress D. 1981 = Veress D. Csaba: Zala megye és a szövetséges (USA, brit) stratégiai légierők támadásai. In Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából. Zalai Gyűjtemény 16. Zalaegerszeg, 1981. 151-167. p.

Veress D. 1986 = Veress D. Csaba: Harcok a balatoni védelmi vonalban (1944. december–1945. március). In A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. Veszprém, 1986. 563-585. p.

Veress D. 2003 = Veress D. Csaba: Magyarország hadikronikája 1944–1945. Budapest, Militaria Történelmi Hagyo-

51 Lásd erre például Pető 1999, 85-107. p. vagy Ungváry 2004, 337–343. p.

52 Veress D. 2003, 1106., 1113–1114., 1137., 1140., 1142. p.

53 Például Varga 2015, 80. és 202. p.

mányórzó és Hadisírgondozó Alapítvány, 2003.

Levéltári források

MNL ZML IV.401.a. = Zala vármegye főispánjának iratai. Általános iratok.

MNL ZML IV.418.b. = Novai járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai. Közigazgatási iratok.

MNL ZML IV.421.b. = Sümegi járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai. Közigazgatási iratok.

MNL ZML IV.424.a. = Zalaegerszegi járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai. Közigazgatási iratok.

MNL ZML IV.433. = Egyedi iratok gyűjteménye

MNL ZML IV.461.b. = Lenti járás főjegyzőjének iratai. Közigazgatási iratok.

MNL ZML V.1761.a. = Ortaházai körjegyzőség iratai. Közigazgatási iratok.

MNL ZML V.1792.b. = Tótszentmártoni körjegyzőség iratai. Közigazgatási iratok.

MNL ZML V.1807.a. = Zalaszentgrót nagyközség iratai. Közigazgatási iratok.

MNL ZML XIV.23. = Teleki Béla naplói 1944–1969.

Képmellékletek jegyzéke

1. Bolgár katonák bevonulása Nagykanizsára 1945 áprilisában (Thúry György Múzeum)
2. Szovjet őrnagy temetése Zalaegerszegen 1945 áprilisában (Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára)
3. Bajtársai tisztelegnek egy szovjet őrnagy temetésén Zalaegerszegen, 1945 áprilisában (Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára)
4. A Zalaegerszeget megszálló szovjet katonák egy csoportja 1945 tavaszán (Göcseji Múzeum)
5. Szovjet katona pózol egy zalaegerszegi fényképésznél 1945 tavaszán (Göcseji Múzeum)
6. Czémán Antal családjának síremléke a csáfordi szőlőhegyen (Takács Tibor tulajdonában, Zalaszentgróton)